

Venäläisiä käänöslainoja itämerensuomalaisissa kielissä

1. Vepsän *alle* kirjutada

Keskivepsässä (Petsoilassa) on 'allekirjoittaa' verbillä seuraavassa esimerkissä esiintyvä tavallisesta poikkeava merkitys: (Kettunen-Siro NVM 74) *lafkan sinun alle kirjutatan* 'kaupan sinulle kirjoitan'. Tässä on kyseessä ven. *podpisát* -verbin vaikutus, tämä verbi kun (esim. Dalin sanakirjan mukaan) merkitsee sekä 'allekirjoittaa' että 'kirjoittaa jonkun nimiin, luovuttaa, lahjoittaa'.

2. Vepsän *a še*

Kettunen VMLT 552 esittää vepsän disjunctiivisten konjunktioiden joukossa myös konjunktion *a še* 'taikka': *anda kivi a še b'edan tegen* 'anna (jauhinkivi, taikka vahingon (= pahan) teen'. Tähän on ilmeisesti verrattavissa ven. konjunktio (Dal) *a-to* 'tai, taikka', esim. *molči, a to rot' zažmu*. Vepsän *a še*-konjunktion ensimmäinen komponentti (*a*) on omaksuttu venäjän kielestä sellaisenaan, jälkimmäinen (*še*) taas on käännetty vepsäksi. Samanlaisia tapauksia ovat esim. karj. (Genetz) *ni missä* 'ei missään' (<ven. *ni gde*), *ni mütiš* 'ei minkäänlainen' (<ven. *ni kakoj*), aun. (Genetz) *ni ken* 'kukaan'

(<ven. *ni kto*), *ni kui* 'mitenkään' (<ven. *ni kak*), jne. Karjalan adverbissa *nīže* 'samoin' (Kujola KKN I 128) on ensimmäinen komponentti käännetty, jälkiosa sellaisenaan lainattu (<ven. *tak že*).

3. Aun. *haikoitella*

Verbillä *haikoitella* on aun. Salmin murteessa (Pohjanvalon mukaan) 'haukotella'-merkityksen ohella myös merkitys 'ihmetellä jotakin tapahtumaa'. Vaikka jälkimmäisen merkityksen kehittyminen edellisestä on varsin hyvin ajateltavissa ilman vierasta vaikutustakin, niin 'ihmetellä'-merkityksen esiintymisen suppea-alaisuus kielessä, jossa on paljon venäjistä saatuja laina-aineksia, panee kuitenkin pitämään luultavampana sen syntymistä venäjän kielen vaikutuksesta. Venäjässä on näet verbillä *зѣват* Dalin mukaan vastaavasti merkitykset 'haukotella; tuijottaa, töllistellä jtk. ikävissään, jouten'.

4. Lyydin *hüppi*

Lyydissä on monien metaforisten heinäsirkan nimitysten joukossa (esim. *kattimard*, *autoi-katoi*, *martkat*, *muardan küpsendäi* jne.) myös (Kenjärven murteessa) *hüppi*. Se tuo mieleen arkangelinvenäjän (Podvysotski) sanat *skakunok* ja *skakun* 'heinäsirkka', jotka sananmukaisesti merkitsevät 'hyppääjä'. Tällaisia sanoja syntyy kielessä helposti ja niitä lainoiksi selitettäessä tulee olla varsin varovainen. Kun kuitenkin 'hyppääjä'-nimen antaminen hyppi-ville eläimille näyttää olevan lyydin naapuruudessa olevissa venäjän murteissa varsin yleistä [edellä mainitun heinäsirkan nimityksen lisäksi vrt. vielä esim. (Kulikovski) *skakunók* 'jänis', (Podvysotski) *skakúha*, *skakúša* 'sammakko'], niin voi lyydin *hüppi* 'heinäsirkka' sittenkin ehkä selittyä käännöslainaksi. Huomattakoon, että venäjistä on lainattu mm. pohjoiskarjalaan (Genetz) *skokuna* 'sammakko' ja aunukseen (Pohjanvalo) *skokun* 'hyppyri, virkku hevonen'.

5. Karj.-aun. *hüvä*

Hüvä -sanaa, joka ims. kielissä merkitsee yleensä 'hyvä', käytetään karjala-aunuksessa myös merkityksessä 'kaunis', esim. karj. (Genetz) *hüvä* 'hyvä, kaunis': *h. kattš'uo* 'hyvännäköinen, kaunis'; karj.E (KKN III 16) *heitšüt siel, ülen kaunis, hüvä, istü*; aunuksessa sanalla on samat merkitykset: Genetzillä 'hyvä, kaunis', Pohjanvalolla 'hyvä, erinomainen, kaunis'. Tämä karj.-aun. 'kaunis'-merkitys on epäilemättä syntynyt venäjän vaikutuksesta, vrt. ven. (Dal) *horóšij* 'hyvä, kaunis'; *horóšénkoje ličiko* 'kauniit kasvat'.

6. Karj.-aun. *kaikki*

Karj.-aun. pronominia *kaikki* käytetään myös adverbina merkityksessä 'yhä, aina vaan', esim. karj. Novg. (KKN I 123) *hiäg läksi kaikki iemmä i iemmä* 'hän läksi yhä kauemman ja kauemman', aun. (KKN II 70) *häi kui üksinäh menöö kaikki* 'hän kun yksinään menee yhä'. Kun venäjän *vsë*-pronominilla on adverbina sama merkitys ('yhä'), niin on luultavaa, että karj.-aun. *kaikki* on saanut merkityksen 'yhä' venäjän vaikutuksesta. Laajemmalti kuin nominatiivisia *kaikki* käytetään tämän pronominin genetiivisiä *kaiken* adverbina merkityksessä 'yhä', joka käyttö esiintyy paitsi karj.-aun.:ssa myös esim. vepsässä. *kaiken* voi olla syntynyt elliptisesti sanaliitosta *kaiken ajan* tai *kaiken aikaa*, kuten Kettunen VMLT 218—19 on oletanut. Tämän takia on adverbit *kaikki* ja *kaiken* merkityksenkehitykseltään pidettävä toisistaan erillään.

7. Vepsän *k'eradeɳdaze*

Vepsän kaikissa murteissa esiintyvä (Peltola) *k'eradeɳdaze* 'ajatella lähteä, valmistautua lähtemään' on refleksiivijohdos verbistä *k'erata* 'kerätä, koota'. Merkityksenkehitys 'koota' > 'valmistautua lähtemään' voi selittyä vain venäjän kielen pohjalta. Venäjässä verbi *sobirát*, *sobrát* merkitsee 'koota', refleksiivinen *sobiratsja*, *sobratsja* taas mm. merkitsee (Ušakovin sanakirjan mukaan) myös 'valmistautua lähtemään jhk.' Viimeksi mainittua on pidettävä vepsän *k'eradeɳdaze*-verbin erikoisen merkityksenkehityksen aiheuttajana.

8. Karj.aun. *kižata*, lyydin *viättä*

Käsitettä 'viettää häitä' ilmaistaan karj.-aun. ja lyydissä tavalla, joka suuresti muistuttaa vastaavaa venäjän ilmausta: karj. Tver (KKN I 17) *svoadban k'izattih*, aun. (KKN II 11) *kižai svoadban*, lyydi (LS) *vietti svuodibo* 'vietettiin häät'. Sananmukaisesti merkitsee tämä sanonta 'leikkiä häitä', johon verrattakoon venäjän *igrat svadbu* id. (*igrat* 'leikkiä'). Epäilemättä tässä on kyseessä käännöslaina, koska sellaisissa ims. kielissä, joihin venäjä on vaikuttanut vähemmän, tämä käsitteen ilmaisemiseksi käytetään toisenlaisia sanoja, nim. liivissä (Kettunen LW) *kōzgiini pi'ddā, jüodā*, virossa *pulmi pidama*, suomessa *viättää häitä*.

9. Aun. *koiranvanhus*

Pohjanvalon »Salmin murteen sanakirjassa» on sana *koiranvanhus*, joka merkitsee 'lapsen tauti, jossa lapsi heikon luuston tähden ei voi kävellä'. Sillä on vastineensa aunuksenvenäjässä: (Kulikovski) *sobáč'ja stárost* 'lapsen sairaus, joka ilmenee unettomuutena, ruokahalun puutteena, joskus ripu-

lina'. Venäläisen kansanuskon mukaan tämä tauti johtuu koiran syljestä, kun lapsi esim. syö kappaleen leipää, jota koira on pureskellut. Toisista venäjän sanakirjoista tätä sanaa ei ole silmiini osunut, mutta prof. W. Andersonin suullisen ilmoituksen mukaan se on jonkin sairauden nimenä venäjän kielessä laajemmaltikin tunnettu. Aun. *koiranvanhus* on käännöslaina venäjästä.

10. Karj. kolmaš

Karj. (Genetz) *kolmaš* merkitsee sekä 'kolmas' että myös 'kolmas mies, vieras mies, todistaja': *vanha rahvaš šanottih: kolmanžiksi kutš'uttih, niigüönä: svideeteläksi*. Merkitys 'todistaja' on syntynyt venäjän kielen vaikutuksesta, vrt. ven. (Dal) *третий* 'kolmas; todistaja'.

11. Karj.-aun. kuundele-

Kuulla -verbin frekventatiivijohdos *kuunnella* merkitsee ims. kielissä yleisen 'kuunnella (jtk. ääntä), kuulostaa' -merkityksen ohella karj.-aun:ssa myös 'palvella', verbinominina 'palvelija, renki', esim. karj. (Genetz) *kuundele-* 'kuunnella, totella, palvella', Šuikujärvi (KKN III 77) *miun kündeļija koišša venü tauvišša* 'renkini makaa kotona sairaana', *hiän nouži i kündeļi händäh* 'hän nousi ylös ja palveli häntä'; aun. (Genetz) *kuundele-* 'kuunnella, totella, palvella', Salmi (Pohjanvalo) *kuunella* id., Säämäjärvi (KKN II 46) *jūri izmenätä kündeļo* 'aivan vilpittä palvelee'.

Merkityksenkehityksen 'kuunnella' > 'palvella' selityksen löydämme aunukselaisesta murretekstistä. Ahtian kirjaanpanemassa Säämäjärven murteen näytteessä (KKN II 46) on seuraavat lauseet: *sanotah, ku izmenätä künellud denġad ei upota* 'sanotaan, että vilpittä ansaitut rahat eivät uppoa'; *izmenättäs- sūžitud ead veim peäl püzütäh* 'vilpittä ansaittu raha pysyy veden päällä'. Näissä lauseissa on sanoja *künellud* ja *sūžitud* käytetty samassa merkityksessä. Viimeksi mainittu on laina venäjän kielestä, vrt. *služit* 'palvella'. Venäjän *služit* on äänteellisesti lähellä verbiä *slušat* 'kuunnella', josta syystä venäjää puutteellisesti taitavat karjalaiset ja aunukselaiset ovat käsittäneet molemmat samaksi sanaksi. Tämän käsityksen he ovat siirtäneet omaankin kieleensä: karj.-aun. *kuunella* -verbille on merkityksen 'kuunnella' rinnalle sukeutunut venäjän kielen vaikutuksesta lisämerkitys 'palvella'. Akustisesti läheiset, erimerkityksiset vieraan kielen sanat voidaan käsittää helposti samaksi sanaksi, vrt. edelleen esim. aun. Salmi (Pohjanvalo) *pahnie* 'kyntää; tuoksuta' (< 1. ven. *pahat* 'kyntää', 2. ven. *pahnut* 'löyhkätä'). Vrt. myös jäljempänä esitettyä lyydin *šeižuda* 'maksaa' -verbin merkityksenkehitystä.

12. Karj. *künä*

Karj. (Genetz) *künä* merkitsee paitsi 'kynä (linnun sulassa)' myös 'viikatteen polveke, joka kiinnitetään varteen'. Tälle läheinen on venäjän *pero* 'sulka'-sanan lisämerkitys 'kaksiteräisen asean, pistimen, miekan keskellä oleva paksunnos'. Epäilemättä on Karjalassa puhuttavissa venäjän murteissa *pero*-sanalla myös merkitys 'viikatteen polveke', ja siitä se on siirtynyt karj. *künä*-sanalle.

13. Vepsän *lah'h'a*

Veps. E (Kettunen) *lahj* -*ad* 'morsiämen lahja häissä'-substantiivin illatiivimuoto *lah'h'a* (<*lahjahan*) esiintyy adverbina merkityksessä 'turhaan': esim. *ala ambushkeude lah'h'a* 'älä ammuskele turhaan' (Kettunen LVHA I 111), *basip kanad lah'h'a tsariuz möin* 'puhuu, kanat hukkaan (»lahjaan») tsaarille myin' (VMLT 307). Merkitys 'turhaan' näyttää olevan syntynyt venäjän vaikutuksesta: ven. (Dal) *dárom*, *darmá* 'omaa hyötyä tavoittamatta, maksutta, lahjaksi, halvalla; syyttä suotta, turhanpäiten' (vrt. ven. *darý* 'häälahjat'). Venäjän kielen vaikutuksen mahdollisuutta tukee huomattavasti se, että nämä venäjän sanat ovat lainautuneet vepsän lähinaapuruudessa puhuttaviin aunuksen ja lyydin murteisiin: aun. (Pohjanvalo) *duarovu* 'lahja', *duarom* 'ilmaiseksi', lyydin (LS) *darom* id.

14. Aun. *laineh*, lyydin *lai/niiž*, -*neh*, vepsän *lainiž*

Suomen *laine*-sanan vastineilla on kaikissa ims. kielissä merkitys 'aalto'; aunuksessa, lyydissä ja vepsässä tätä sanaa käytetään lisäksi maanviljelysterminä. Aunukselaisesta heinäntekotapain kuvauksesta (KKN II 19) ilmenee, että kun heinä on niitetty, *sid ne haravojjah lainehih* ('rukoihin') *gei ne omla hüvin kuivad*. Heinäruon merkitys tällä sanalla lienee varsin harvinaisen, sillä edellä esitetyn lisäksi siitä ei ole painetuissa lähteissä muita esimerkkejä. Enemmän levinnyt on sanan toinen sivumerkitys 'heinäkarho': esim. aun. Salmi (Pohjanvalo) *laineh* 'aalto; heinäkarhi'; lyydi (LS) *lainiž*, -*neh* jne. 1. 'aalto, laine (järvessä, meressä); 2. 'heinäkarhe'; veps. E *lainiž* 'laine', *satlainiž* 'heinäkarho', vepsÄ (Kettunen) *nituv lainhad* 'niityllä ovat heinäkarhot'.

Venäjän kielessä on tälle merkityso pillinen paralleeli: ven. *val'* merkitsee Dalin mukaan 'suurta lainetta' ja murteittain 'heinäkokoa, joka on haravalla koottu yhdestä heinäkarhosta'. Samat merkitykset on murteittain myös *val'*-sanan deminutiivilla *valok'*. Lisäksi tunnetaan *valok'* vielä merkityksessä 'heinäkarho' (Daln sanakirjassa s.v. *plast'*).

Venäjän *val* ja *valok* -sanat esiintyvät sanakirjatietojen mukaan maanviljelystermeinä Pensan, Tambovin ja Astrakanin kuvernementeissa. Ims. *laineh* jne. ja ven. *val*, *valok* -sanain täydellinen merkitysten yhtäpitävyys oikeuttanee kuitenkin päättelemään, että *val* ja *valok* ovat maanviljelystermeinä tunnetut myös itämerensuomalaisten naapuruudessa puhuttavissa venäjän murteissa ja että aunuksen, lyydin ja vepsän *laineh* jne. -sana on 'heinäruon' ja 'heinäkarhon' merkityksensä saanut venäjän vaikutuksesta.

15. Aun. *lounalline*, veps. *lougeline*

Aun. (Genetz) *lounalline* 'puolipäiväsaarna' ja vepsE (Kettunen) *lougeline* 'puolipäiväjumalanpalvelus' ovat aun. *lounat* resp. veps. *louna* -sanan johdoksia. Kuten tunnettua, on kirkollinen terminologia itäisissä lähisukukielissä luotu venäjän esikuvan mukaan tai lainattu venäjältä. Mm. on myös aun. ja veps. *lounalline* jne. käänöslaina venäjän kielestä, vrt. ven. *obědnja* 'aamujumalanpalveluksen jälkeinen jumalanpalvelus, liturgia', *oběd* 'päivällinen; puolipäivä'; ven. *obědnja* on lainautuneena aunuksessa (Genetz: *obiednie* 'puolipäiväsaarna') ja lyydissä (LS: *obedň* id.).

16. Aun. *maidonedäli*, lyydin *maidnedäl*, jne.

Aunuksessa ja lyydissä esiintyy *maid(o)*- alkukomponenttina eräissä paastoaikoihin (etenkin ns. pitkän paaston aikaan) liittyvissä nimityksissä: aun. (Pohjanvalo) *maidonedäli* 'laskiaisviikko', *maidopyhälasku* 'laskiainen', *maidovalassi* 'eräs kyläjuhla', lyydi (LS) *maidnedäl* 'laskiaisviikko; suuren paaston edellinen viikko, jolloin kreikkal. katoliset eivät syö lihaa'. Kun itäiset ims. kansat ovat omaksuneet paastonaikaiset tapansa venäläisiltä, on luonnollista olettaa, että paastoon liittyvä terminologia on peräisin venäjän kielestä. Venäjässä onkin adjektiivinen *molóčnyj* (<*molokó* 'maito') merkityksessä 'vaatimaton, yksinkertainen (ruoka ja aika), ei paastonaikainen'. Dalin sanakirjan mukaan sana esiintyy venäjän pohjoisissa ja itäisissä murteissa. Podvysotskin sanakirjan *molóčnoj deň* ja *molóčnitsja* osoittavat, että sana tunnetaan myös aunuksenvenäjässä, josta se on käänöslainana tullut aunukseen ja lyydiin. Venäläisissä murre-sanakirjoissa ei esiinny ilmausten *maidonedäli*, *-pyhälasku* jne. tarkkoja vastineita, niin että ei voi varmasti päättää, ovatko ilmaukset kokonaan käänöslainoja, vai onko käänöslainaa vain alkukomponentti, johon on sitten lisätty jälkikomponentti *nedäli*, *pyhälasku* jne.

17. Aun. *meigävelli*, veps. *meide velled*

Aunuksenkarjalan yhdyssana (Genetz) *meigä-velli* 'meikäläinen', Salmi (Pohjanvalo) *meigävelli* 'samanlainen kuin me itsekin' ja vepsän (Kettunen)

meide velled 'meikäläiset' ovat käänöslainoja venäjältä: ven. (Dal) *brat'* resp. *nas' brat'* 'kumppani, ammatti-, työ-, virkatoveri'.

18. Vepsän *painda*

Vepsässä suomen *painaa* -verbin vastineella on muista ims. kielistä eroava merkitys: kaikissa vepsän murteissa (Peltola) *painda* näet merkitsee 'iskeä, lyödä, painaa'. Tämän merkityksen vepsän sana on saantu venäjän vaikutuksesta: ven. (Dal) *davit* jne. 'painaa, pusertaa, ahdistaa' tunnetaan näet Pihkovan ja Tverin kuvernementeissa myös merkityksessä 'antaa kova isku'.

19. Karj. *šeizo-*

Karjalassa verbi *šeizo-* merkitsee myös 'olla kortteeria, asua', esim. (Genetz) *herrat meillä šeizotah* 'herrat ovat meillä korttieria', Porajärvi (KKN III 32—) *on leski tässä i hänellä on kod'i hüvä i välleä on seizuo hänen luona*. 'Kortteerissa olemisen' merkitys on käänöslaina venäjältä; ven. (Dal) *stojat'* '(sotaväestä:) olla, oleskella, asua, majoilla'.

20. Lyydin *šeizuda*, vepsän *seišta*

Lyydin (LS) *šeizuda* jne. 'seisoo' merkitsee myös 'maksaa, olla jnk. arvoisen', esim. *äijangi* (paljonko) *tämä hebo šeizū* (maksaa)? Vepsässäkin *šeizub* (Kett.) usein merkitsee 'maksaa'. Merkityksenkehitys 'seisoo' > 'maksaa' on tapahtunut venäjän vaikutuksesta: venäjän verbit *stoját* 'seisoo' ja *stóit* 'maksaa' ovat äänteellisesti läheisinä lyydiläisten ja vepsäläisten tietoisuudessa tulleet käsitetyiksi samaksi sanaksi (huom. erikoisesti 3. pers. sg. *stóit* 'seisoo' ~ *stóit* 'maksaa'), ja tätä tietä lyydin *šeizuda* ja vepsän *seišta* ovat saaneet myös merkityksen 'maksaa'. Vrt. edeltä karj.-aun. *kuundele-* 'kuunnella' > 'palvella'.

21. Vepsän *seižutada*, lyydin *seištada*

Veps. E (Kett.) *seižutada* 'asettaa, panna pystyyn' ja lyydin *seištada* 'asettaa seisomaan, pystyyn' tunnetaan myös merkityksessä 'jäädyyttää, vetää jäähän (vesi, järvi)', esim. vepsE (Kettunen VMLT 113) *järven seižut* 'järven jääsi', lyydi (LS) ... *šeistöi dārven* '... jäädyyti järven'. Tämä muille ims. kielille vieras merkitys selittyy venäjän kielen vaikutukseksi: ven. (Dal) *rěka stoit'* 'joki on jäässä, on mennyt jäähän'.

22. Veps. *surmā*, *surmalne* jne., vir. (vanha kirjak.) *kohldes*

Vepsässä substantiivin *surm* adessiivi- ja ablatiivimuoto adverbina merkitsee 'kovin, suuresti', esim. *surmā sōdā tahtōn* 'kuolemakseni (hirmuisen kovin) syödä tahdon' (Kettunen VMLT 334). Samantapaisessa merkityksessä käytetään myös eräitä *surm*-sanana johdoksia, esim. (l.c.) *sōda tahtein surmeižū* 'syödä tahdon kuolemakseni (hirmuisesti)', (ib. 70) *metshude^{ne} minā surmalne affat* 'metsästämään minulla on hirmuinen halu'.

Vastaavat ilmaukset ovat venäjässä aivan yleisiä: (Dal) *smert* 'hyvin, kovin, suuresti, lujasti, hirveästi': *ja smert pit hoču* 'minulla on kova jano', *smertelno est hoču* 'minulla on hirveä nälkä', jne. Kun Kulikovskin sanakirjan mukaan tällainen *smert*-sanana käyttö tunnetaan aunuksenvenäjässäkin, ei ole aihetta epäillä, etteikö vepsän *surmā* jne. 'kovin' olisi käännöslaina venäjältä.

Viron vanhassa kirjakielessä Stahlilla on *koolma* 'kuolla' verbin 2. infinitiivin inessiivi *kohldes* (o: *kooldes*) merkityksessä 'täysin', esim. *ninck efferdas se tuhle ninck Merre sihs sai temma kohldes waick; se Issända Arm on, et meije mitte kohldes errakootut olleme* (AES:ssa olevan viron vanhan kirjakielen sanakirjan mukaan). Tämä käytäntö muistuttaa suuresti edellä esitettyjä vepsän ja venäjän ilmauksia. Ei ole mahdotonta, että tässä olisi kyseessä aikoinaan tapahtunut venäjän kielen vaikutus. *Kooldes* 'täysin' ehkä esiintyi 17-vuosisadalla itäisissä pohjoisviron murteissa ja tuli sitä tietä Stahlin kirjakieleen (eri murrepiirteiden esiintymisestä Stahlin kielessä ks. esim. »Eesti biografiline leksikon» s. 492). Pantakoon merkille, että Stahlin *kohldes* on samalla lisätodistus *koolma* 'kuolla' -verbin aikaisemmasta esiintymisestä myös pohjoisvirossa (vrt. Saareste, Leks. vah. 269—270).

23. Vepsän *vaikne*

Vepsässä *vaikne* 'hiljainen' merkitsee myös 'salaa': (Kettunen VMLT 286) *mužikas vaikne möb rughen* 'miehestään salaa myy ruista'. Merkitys 'salaa' on käännöslaina venäjältä: ven. (Dal) *sdelat, vzjat čto tihonko* 'tehdä, ottaa jtk. salaa' (vrt. *tihonko* 'hyvin hiljaa'.)

FELIX OINAS